

Dersom Du, min Læser! ...

Om sproghandlinger i fiktionsfortællinger - en sprogfilosofisk udfordring

Wille, Niels Erik

Published in:
NyS

Publication date:
2011

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):

Wille, N. E. (2011). Dersom Du, min Læser! ... Om sproghandlinger i fiktionsfortællinger - en sprogfilosofisk udfordring. *NyS*, 2011(40), 9-49.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

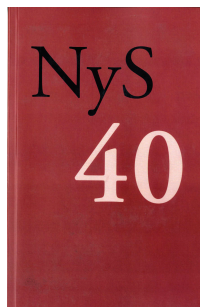
- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact rucforsk@kb.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

NyS

Titel:	Dersom Du, min Læser! ... Om sproghandlinger i fiktionsfortællinger – en sprogfilosofisk udfordring
Forfatter:	Niels Erik Wille
Kilde:	<i>NyS – Nydanske Sprogstudier</i> 40, 2011, s. 9-49
Udgivet af:	NyS i samarbejde med Dansk Sprognævn
URL:	www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Dersom Du, min Læser! ...

Om sproghandlinger i fiktionsfortællinger - en sprogfilosofisk udfordring

NIELS ERIK WILLE

En af de store udfordringer i sproghandlingsteorien har fra starten været sproget i litterære værker, ikke mindst de forskellige former for fiktion. Austin selv kom lidt galt af sted med at karakterisere sprogbrugen som hul og snyltende på den praktiske sprogbrug ("*in a peculiar way hollow or void*" og "*in ways parasitic upon its normal use*". *How to ...*, s. 22), mens Searle kun gjorde ondt værre ved at tale om "useriøs" ("*unserious*") brug af sproget. Searle gjorde dog et seriøst forsøg på en teoretisk forståelse af problemerne i "On the logical status of fictional discourse" hvor han arbejder videre med problemer som berøres meget kort i *Speech Acts* (s. 78f). Udfordringen er siden blevet taget op af en lang række teoretikere af forskellig observans inden for sprogfilosofi, æstetisk teori og litteraturteori.

Man kan spore to hovedlinjer: Den ene – og den vil jeg ikke gøre meget ud af her – har taget Austins oprindelige ideer om det *performative* versus det *konstative* til sig. Faglitteratur er i dette perspektiv konstative beskrivelser af det eksisterende, mens (skøn)litteraturens sprog er performativt idet det "skaber" de personer, begivenheder og scenerier som fremstilles. Efter min opfattelse er der dels tale om en grundlæggende misforståelse af Austins begreb om det performative i sproget, dels en lige så grundlæggende misforståelse af relationen mellem sproget i faglitteraturen og i skønlitteraturen. Som eksempler på denne linje kan jeg nævne Hillis Miller og de arbejder der refereres af Jonathan Culler i *Literary Theory* (især i kapitlet "Performative Language").

Den anden hovedlinje tager afsæt i Austins (og Searles) senere begreb om det *illokutionære* som sproghandlingens kerne (hvorved også konstativer opfattes som sproghandlinger) og diskuterer hvilken status der kan tilskrives de sproghandlinger som - måske kun tilsyneladende - optræder i og med den (skøn)litterære tekst. De centrale skikkelser i min diskussion er Searle selv og Monroe C. Beardsley. Beardsley, hvis hovedanliggende var æstetik og tolkningsteori, blev optaget af sproghandlingsteorien i sine sidste år (han døde i 1985), og han opfattede den som noget der kunne underbygge hans egen tilgang til forståelsen af skønlitterære værkers egenart. Hans æstetiske teorier har bl.a. påvirket Søren Kjørup hvis fremstilling af forholdet mellem sprog og fiktion jeg også inddrager i diskussionen. Som et korrektiv til den gængse opfattelse af fiktion og eksistens trækker jeg på Roman Ingardens begreb om rent intentionale objekter. Og hans elev Wolfgang Iser hjælper mig frem til en afrunding om læserens rolle i opfattelsen af de (skøn)litterære sproghandlinger.

Der er naturligvis mange andre som har beskæftiget sig med spørgsmålet om fiktion og sproghandlinger, men pladsen tillader ikke en bredere dækning. Jeg tror heller ikke at den ville anfægte min centrale pointe som er at de problemer som alle forholder sig til, udspringer af netop den måde som sproghandlingsteorien blev formuleret allerede i sit udspring.

I det følgende har jeg valgt – med afsæt i en række eksempler på danske prosafortællinger – at fokusere på assertive sproghandlinger i fortællinger. Jeg er især interesseret i fortællerens fremstilling af fortællingens “sagforhold”, dvs. personer, handlinger, begivenheder, levende væsener, genstande, scenerier, eller kort den verden som fremtræder i kraft af fortælleteksten. Det medfører at netop de fremstillende eller “assertive” sproghandlinger får en dominerende rolle i diskussionen. Der forekommer naturligvis mange andre typer af sproghandlinger i fiktionsfortællinger (som eksemplerne også demonstrerer), men det er assertionerne som især synliggør hvorfor sproghandlingsteorien har problemer med fiktionstekster. Fortælletekstens assertive sproghandlinger sætter sagen på spidsen.

Jeg er imidlertid interesseret i illokutionære sprog handlinger i relation til såvel fiktion som *non-fiction*. Derfor har jeg valgt at tage afsæt i nogle tekster som indeholder begge aspekter. (Det fjerde eksempel er dog rendyrket fiktion). Mit udgangspunkt er at sprog handlingsteorien som den normalt formuleres, har problemer med relationen mellem den sproglige fremstilling og den fremstillede fiktion. Og det er måske ikke så overraskende. Mere overraskende er det nok at problemerne ikke kun ligger i relationen mellem fortælling og det fortalte, men i lige så høj grad i relationerne mellem fremstillingen, fremstillingens afsender og adressat samt den forudsatte kommunikationssituation. Og det er samtidig et problematisk vilkår som fiktionsfortællingen deler med *non-fiction*-fortællinger og med temmelig mange andre typer af tekster som man normalt regner for sprog handlingsteoretisk set uproblematisk.

Målet med artiklen er som sagt først og fremmest en afdækning af nogle aspekter af sprog handlingsteorien som tydeligt viser sig i mødet med sproget i fiktionstekster. Artiklen sigter ikke mod at formulere en generel analyse af fiktionsfortællingen som genre, og heller ikke mod en bredere diskussion af fiktionsfortællers udnyttelse af hele registeret af mulige sprog handlinger. En del af de problemer som jeg tager op her, er allerede berørt, men ikke behandlet i detaljer i Wille: *Fra Tegn til Tekst. En indføring i teorier om sproglig kommunikation*. (2007). (Se også Wille: "Sprog filosofi" (2008).).

Titlen på denne artikel tager afsæt i begyndelsen af Steen Steensen Blichers fortælling "De tre Helligaftener. (En jydsk Røverhistorie)":

Paaskeaften

Dersom Du, min Læser! nogensinde har været paa "Snabeshøj", hvor Landstinget holdtes i gamle Dage, da har du derfra lidt mod Syden kunnet se en liden, adspredt Torp, som hedder Uannet. Her boer, og har vel aldrig boet andet end Bønder.

Saa boede her ogsaa engang for et Par hundrede Aar siden en Mand, de kaldte Ib. Hvad hans Kone hed, har jeg aldrig kunnet opspørge; men saameget ved jeg: at han havde en eneste Datter, som hed Maren; og til daglig Brug kaldte de hende Ma-Ibs. Hun skal have været både knøv og snøv, dette her Kvindfolke; og hvor hun færdedes, der skottede de unge Karle efter hende; men hun skottede ikke

efter Anden, end efter Sejer. Han var ogsaa eneste Søn; og hans Fader boede ogsaa i Uannet.

Som jeg nu skulde fortælle: Saa var det dengang, og det paa selveste Paaskelørdag, at en Mand kom ind til Ibs. [...]

Trykt første gang i Dansk Folkekalender (1841)

og genoptrykt i Nye Noveller (1843).

Mit andet eksempel er B.S. Ingemanns novelle ”Altertavlen i Sorø. En Fortælling”:

Det var en stormende Efteraarsaften 1647. De gule Bøgeløv hvirvlede hen gennem Skoven ved Sorø, og den ellers venlige Sø svulmede høit og vildt som Havet. ”Boer velske Franz her i Skoven?” - lød en klar, mandig Stemme paa Landeveien, og Grev Otto standsede sin Skimmel ved Bondehuset, medens han bankede paa Ruden med sin Ridepidsk.

”I kan aldrig ride feil” - svarede en gammel Kone og aabnede Vinduet paa Klem - ”naar I følger Veien til Venstre langs med Søen. Det første Hus, I støder paa, er Skovfogedhuset.”

Den unge Greve takkede og red fort. Da han svingede ned ad Veien til Venstre, hvor Maanen pludselig kom frem mellem Træerne, med sin bævende Sølvstotte i Søen, sprang hans troe Skimmel til Siden og blev sky; Grevens Øine faldt idetsamme paa en hul Egestub ved Veien, hvortil en menneskelig skikkelse stod lænet. Det var en Jæger, med Riflen ved sin fod; ved Siden stod hans Hest bunden til Stubben, og da Maanen just belyste hans Ansigt, følte den unge Greve første Gang i sit Liv en uvilkaarlig Rædsel; det var som han saae et velkjendt Ansigt, men skrækkelig forvandlet og forvildet. Han gav sig ikke Tid til at gjøre sig Rede for denne Rædsel, som han hidindtil paa sine Reiser aldrig havde følt, ikke engang ved virkelige Overfald af Røvere og Stimænd, som han rask havde hugget sig igjennem, og uden at eftertænke, hvorfor han gruede, gav han sin Skimmel af Sporerne og forsvandt.

Den ensomme Jæger ved Stubben var velske Franz. [...].

Trykt første gang i *Eventyr og Fortællinger* (1820).

Mit tredje eksempel er H.C. Andersens fortælling ”Vinden fortæller om Valdemar Daae og hans Døttre.”:

Naar Vinden løber hen over Græsset, da kruser det sig som et Vand, løber den hen over Kornet, da bølger det som en Sø, det er Vindens Dands; men hør den fortælle: den synger det ud, og anderledes klinger det i Skovens Træer, end igjennem Murens Lydhuller, Sprækker og Revner. Seer Du, hvor Vinden deroppe jager Skyerne, som vare de en Faarehjord! hører Du, hvor Vinden hernede tuder gennem den aabne Port, som var den Vægter og blæste i Horn! Underligt suser den ned i Skorstenen og ind i Kaminen; Ilden flammer og gnistrer derved, skinner langt ud i Stuen og her er saa luunt og hyggeligt at sidde og høre til. Lad kun Vinden fortælle! den veed Eventyr og Historier, flere end vi Alle tilsammen. Hør nu, hvor den fortæller:

”Hu- u- ud! fare hen!” - det er Omqvædet paa Visen.

”Der ligger ved store Belt en gammel Gaard med tykke, røde Mure!” siger Vinden, ”jeg kjender hver Steen, jeg saae den før, da den sad i Marsk Stigs Borg paa Næsset; den maatte ned! Stenen kom op igjen og blev en ny Muur, en ny Gaard, andet Steds, det var Borreby Gaard, som den staaer endnu! Jeg har seet og kjendt de høiadelige Mænd og Fruer, de vexlende Slægter, som boede derinde, nu fortæller jeg om Valdemar Daae og hans Døttre! [...]”

Trykt første gang i *Nye Eventyr og Historier* 3, 1859

Til eksemplet føjer sig to illustrationer af Lorenz Frølich fra omkring 1870. Den følgende tegning viser situationen hvor Valdemar Daaes yngste datter redder et udgået træ med en storkerede. Alle andre træer er fældet som led i hovedpersonens forsøg på at indynde sig hos kongen med et nybygget krigsskib; et af mange fejlslagne forsøg på berigelse. Frølichs bud på en visualisering af Vinden er gengivet nedenfor, figur 2.

FIGUR 1. LORENZ FRØLICH: VALDEMAR DAAE OG HANS DATTER. (CA. 1870)

Alle tre fortællinger har en forankring i virkelige steder og virkelige begivenheder i fortiden, men er samtidig fiktion. Mit fjerde og sidste eksempel er derimod en prototypisk fiktionsfortælling, nemlig et folkeeventyr: ”Per Snalter og den hvide kat”:

I et land langt, langt borte herfra levede for mange, mange år siden en mægtig konge, der havde tre sønner, som han holdt overmåde meget af. De to ældste var også et par smukke karle, men den tredje, Per, var der ikke stor stads ved. Han skulle da også gerne være til nar for de to andre, og aldrig kaldte de ham andet end Per Snalter. Kongen holdt imidlertid lige meget af dem alle tre, og da han nu var bleven gammel, vidste han aldrig levende råd for, hvordan han skulle undgå at gøre de to uret, når han udnævnte en af dem til sin eftermand.

På den tid var det skik, at der var spændt en jernkæde rundt om slottet, for at folk ikke uforvarende skulle løbe ind i slotsgården. Men den kæde, som var trukket rundt om slotsgården, var med tiden bleven så skamferet af rust og slid, at kongen tænkte på at anskaffe sig en ny. Nu var kongen en mand som forstod at

stile [tilrettelægge] sine ting på bedste måde, og så tænkte han, at han skulle slå to fluer med eet smæk, nemlig både få afgjort, hvem af hans sønner, der skulle være konge efter ham, og tillige få en ny lænke til slottet. Altså sagde han til prinserne: ”Nu skal I alle tre rejse ud for at få fat i en ny lænke til slottet, men i dag om et år må I være her igen, og den der da bringer den længste kæde tilbage, han skal være konge efter mig.” [...]

Fra Sir i Jylland omkring 1780 (efter udgiverens skøn).

Efter *Danske Folkeeventyr*. Udvalgt af Rasmus Vinding.

De tre første eksempler var typiske eksempler på romantisk kortprosa, karakteriseret som henholdsvis ”novelle”, ”fortælling” og ”historie” uden at dette dog synes at indebære genre-mæssige forskelle. Det sidste repræsenterer den anonyme folkelige fortælling som manifesterer sig som ”sagn” eller ”eventyr”, og her i sin nedskrevne form som bevaret gennem indsamlinger i anden halvdel af det 19. årh.

De tre romantiske fortællinger har i øvrigt det til fælles at de relaterer sig til begivenheder som også optræder i J.M. Thieles *Danmarks Folkesagn* I-II (1843, første udgave 1818-23): ”Røverne ved Julenadveren” fra afsnittet Sagn om Røvere; ”Altertavlen i Sorø” fra afsnittet Sagn om Klostre og Kirker; og ”Borreby-Gaard” fra afsnittet om Gaardsagn. Her fremtræder de som virkelige begivenheder hvad der rejser spørgsmålet om relationen mellem fiktion og ”virkelighed”, et spørgsmål som vi vil se også uundgåeligt rejses af diskussionen om det ”illokutionære” i fortælleteksten. De første 2 fortællinger har dog ikke Thiele som kilde, men bygger formentlig på samme eller tilsvarende kilder som Thiele.

I Blichers tilfælde ved vi at han selv har indsamlet og indberettet sagnstoffet. Ingemanns brug af traditionerne om altertavlen i *Sorø Kirke* er som det siges i L. Balslev: *Sorø Kirke*: ”ganske fri.” Ingemann tilskriver tavlen (formentlig mod bedre vidende) en anden maler, og ændrer helt på historien om den person som har været model til Judas i nadveren. I Ingemanns version er det Velske Frantz, og opdagelsen af at han uden sit vidende er blevet brugt som model for Judas, fører til hans selvmord. Mens den virkelige model, en lokal skomager, levede videre i mange år, omend efter sigende med en tilbøjelighed til et noget ugudeligt liv.

Andersen har haft andre kilder, men også Thiele.

Alle fire eksempler har en tydelig ”fortæller” som ud fra en fortælle-mæssig nutid fremstiller et mere eller mindre kompliceret begivenhedsforløb i en for længst forgangen fortid. Blichers jeg-fortæller gengiver hvad han har hørt eller kunnet opspore. Ingemanns er den typiske anonyme, men alvidende fortæller som også ved hvad personerne tænker og føler. H.C. Andersen griber til brugen af en ekstra fortæller, Vinden, som selv har overværet begivenhederne. Folkeeventyrets fortæller er anonym og fortæller om hvad der hændte ”i et land langt, langt borte” og ”for mange, mange år siden”.

SPROGHANDLINGER I FIKTION OG NON-FICTION

De fire tekster indeholder et passende udvalg af former for sproghandlinger som er typiske og karakteristiske for fiktionsfortællinger. Det konstituerende element i en fortælling er imidlertid en kæde af assertive sproghandlinger der (med Austins udtryk) rapporterer om handlinger og begivenheder som har fundet sted eller som finder sted så at sige samtidig med fortællingen (sætninger i nutid). Ikke løsrevne assertiver, men assertiver som (sammen med eventuelle andre sproghandlinger) udgør et hele (teksten) og med en tydelig begyndelse, fortsættelse (”midte”) og afslutning. Et afsluttet hele (medmindre der som her er tale om et uddrag eller et fragment). De assertive sproghandlinger formuleres af en fortæller(stemme) og er henvendt til et publikum (læserne eller tilhørerne): Nogen fortæller nogen om noget. Denne forenkledte model kan (og skal) kompliceres på forskellige måder, men angiver en grundstruktur. Andre sproghandlinger som formuleres af fortællerstemmen eller gengives af denne, underordner sig assertionen som den dominerende sproghandling.

I teksteksemplerne findes typer af sproghandlinger der, som allerede nævnt, afviger fra ovenstående beskrivelse. Det første, og måske mest slående eksempel er indledningsafsnittet til Blichers fortælling; det som har givet titlen til denne artikel: ”Dersom Du, min Læser “. Dels er det en åbenbar henvendelse til den læser som teksten forudsætter, men det rapporterer ikke noget om denne læser. Dels er det en hypotetisk sætning som ikke direkte udsiger noget om handlinger eller

begivenheder. Og alligevel: Indirekte får vi (læserne) at vide at historien foregår i Jylland, i nærheden af den høj, Snabeshøj, som tidligere blev brugt som tingsted, og hvorfra man kan se fortællingens centrale lokalitet: landsbyen, eller snarere bebyggelsen, Vannet (stavet Uannet). Et sted som faktisk eksisterede og fortsat gør det. Læserhenvendelsen og det hypotetiske udsagn er en stilistisk variant af et i virkeligheden ret ligefremt udsagn (altså en assertiv sproghandling). Og fortælleren fortsætter med at placere historien i tid, nemlig et par hundrede år før fortællerens nutid (dvs. i midten af 1600-tallet). Indledningen gør også fortælleren til et "jeg" som kan redegøre for sin relation til de personer og begivenheder som bliver "rapporteret" i det følgende. Det er ikke selvoplevet, men genfortalt: hvad fortælleren har kunnet indsamle og opspørge af oplysninger. Jeg-fortælleren er altså ikke en del af det fortalte, men kunne i princippet være en reelt eksisterende person (Blicher selv melder sig som en oplagt kandidat). Fiktionen begynder først efter at disse kendsgerninger er blevet præsenteret: "Som jeg nu skulle fortælle. ... ". Og at der ikke er tale om "ren" fiktion betyder fortælleren, ligesom det bekræftes af Thieles Folkesagn.

Ingemann kaster sig ind i historien uden hverken selvfremstilling eller detaljeret præsentation af tid, sted og personer. Det sker indirekte: Tiden er en efterårsaften i 1647. Stedet er ved Sorø, på landevejen gennem bøgeskoven ved søen, ud for et bondehus. Og personerne er Grev Otto og en gammel kone. Det stormer. Den eneste afvigelse fra det assertive er det spørgsmål som Grev Otto stiller til den gamle kone. Og denne sproghandling er ikke fortællerens, men en af de handlinger som fortælleren rapporterer om. Replikken indlejres i en sætning med et såkaldt "inquit", angivelse af hvem der taler og hvordan. Tilsvarende finder vi i det følgende afsnit den gamle kones replik og det tilhørende inkvit. Her har vi såkaldt direkte tale, men det følgende "Den unge greve takkede og red fort" giver os en indirekte replikgengivelse (indirekte tale). Og lidt længere fremme i teksten får vi en gengivelse af hvad den unge greve tænker og føler, igen i indirekte form. Her er det ikke sproghandlinger der gengives, men snarere noget vi kunne kalde for "tankehandlinger"; under alle omstændigheder er det en del af fortællerens rapport, ligesom de tidligere direkte og indirekte gen-

givelser af replikker. Fortælleren gør her noget som kun fortællere kan, nemlig giver os et direkte indblik i en anden persons tanker og følelser, sammen med et glimt af en fortid med rejser og overfald af røvere og stimænd. Käte Hamburger opfatter gengivelse af personernes tanker som et af de få ubedragelige tegn på en fiktionstekst. Det lader vi dog ligge i denne sammenhæng. Her kan vi nøjes med at konstatere at også replikgengivelse og tankegengivelse er direkte eller indirekte assertive sproghandlinger. Nogle gange er de tydeligt markeret i den omgivende tekst, f.eks. som inkvit (“Han sagde”), andre gange og i andre tekster er de underforstået, eller blot markeret med citationstegn eller lign. De gengivne sprog- og tankehandlinger er personernes, mens gengivelsen er fortællerens. Vi kan beskrive dem som en form for meta-sproghandlinger, men deres karakter er utvivlsomt assertiv. (Vi vender tilbage til dem længere fremme i artiklen.)

H.C. Andersen starter sin fortælling med nogle almene betragtninger om Vinden. Det sker gennem en række halvt metaforiske udtryk som gør Vinden til et væsen som kan løbe, danse, synge og fortælle. Og dermed baner vejen for at overlade ordet til Vinden selv. Og Vinden viser sig at være en rigtig jeg-fortæller som selv har oplevet hvad den rapporterer. En nulevende som har set og hørt hvad der skete et par hundrede år før fortællingens nutid. Denne fortæller er naturligvis – det kan ingen være i tvivl om – en fiktiv størrelse – men det den beretter om, er – i hvert fald i det væsentligste – sket i “den virkelige verden”. Måske er det ikke historisk korrekt at stenene fra Marsk Stigs borg på næsset blev genbrugt ved opbygningen af Borreby Gaard, men det mener den nu implicite, men reale fortæller øjensynlig. Man kan sige at H.C. Andersen med valget af Vinden som sit talerør så at sige vender op og ned på den sædvanlige relation mellem fiktion og *non-fiction* i en fiktionsfortælling. Samtidig kommer Vindens fortælling til at fremtræde som én lang replikgengivelse i rammefortællingen.

FIGUR 2. LORENZ FRÖLICH: VINDEN SOM FORTÆLLEREN I H.C. ANDERSENS HISTORIE (CA. 1870)

Folkeeventyret indeholder også tankegengivelse såvel som direkte og indirekte replikgengivelse. Og i modsætning til de tre øvrige markeres status som fiktionsfortælling tydeligt fra starten, omend ikke med den klassiske formel: “Der var en gang en konge der havde tre sønner.” Men med noget der betyder det samme. Og da kongen åbner munden for at henvende sig til sine sønner, er det med en kombination af en ordre og et løfte. Sønderne skal drage ud i verden for at finde en ny kæde til hegnet om slottet. De skal vende tilbage senest efter et år. Og den der finder den længste kæde, får løfte på at blive den nye konge.

Gennemgangen viser et klart mønster: Der kan i princippet forekomme alle tænkelige former for sproghandlinger inden for fiktionsfortællingens rammer (og det gælder også for *non-fiction*-fortællinger), men det er ikke det samme som at de udføres som led i den fremadskridende fremstilling. I det fremstillede univers udføres alle mulige sproghandlinger, men i den fortællende fremstilling rapporteres de som udført. Kongen afgiver et løfte til sine sønner; fortælleren lover ikke noget – men beretter om løftet. Kongen er forpligtet på sit løfte, men fortælleren har som fortæller ikke nogen andel i det. Det indebærer

ikke at fortælleren ikke kan afgive løfter, f.eks. om at vende tilbage til en bestemt begivenhed senere. Fortælleren kan stille spørgsmål, komme med udråb osv. Pointen er imidlertid at man må skelne mellem de sproghandlinger som udføres som led i den fremadskridende beretning, og de sproghandlinger som gengives som udført (men ikke udføres) i og med fremstillingen. I den fortællende fremstilling dominerer som sagt assertionerne, direkte eller indirekte.

“Vinden fortæller ...” og andre eksempler på fortællinger inden i fortællinger giver så det næsten-paradoks at en indlejret fortælling på en gang er en form for replikgengivelse, og en udførelse af de assertive sproghandlinger som er fortællingens grundstamme. Fortællinger inden i fortællinger er et typisk romantisk greb, drevet til det yderste i Vilhelm Bergsøes *Fra Piazza del Popolo* (1867). Den er en ren labyrint af fortællinger inden i fortællinger hvor romanens primære personer på skift fortæller dele af historien som netop de kender til, eller overlader fremstillingen til sekundære kilder og deres kilder, samt efterladte manuskripter og lignende. Vi kunne vælge at kalde disse indlejrede fortællinger for fiktive fortællinger (fordi de optræder som en del af fiktionen). Men det ville ikke være hensigtsmæssigt kun at opfatte dem sådan (jf. nedenfor). De er i lige så høj grad del i fortællingen om fiktionen som fortællingen i første instans.

Det fører os uvægerligt hen til en række forhold som kommer til at anfægte den tilforladelige model af (fiktions)fortællingen som en samordnet kæde af assertive sproghandlinger som udføres i og med fortællingen. Nøgleordet er “udføres”.

Kimen til disse problemer ligger 2 steder: Dels i sproghandlingsteoriens forudsatte begreber om reference og eksistens, dels i sproghandlingsteoriens antagelser om kommunikationssituationen.

FORTÆLLINGEN SOM TEKSTLIGGJORT SPROGHANDLING?

Vores udgangspunkt er indtil videre at en fortælling er en rent sproglig fremstillingsform og derfor indebærer brugen af sproghandlinger. Den er et planlagt forløb der domineres af en gennearbejdet kæde af *assertive* sproghandlinger (med Searles udtryk): Den fremtræder – med

Austins ord – som en *rapport* om begivenheder der finder sted eller har fundet sted. Det er det naivt-intuitive udgangspunkt i fremstillingen ovenfor. Udgangspunktet indebærer at den fortællende fremstilling ikke bare består af en række sproglige udsagn (*lokutionære* sproghandlinger), men at de også udføres konkret (er *illokutionære* sproghandlinger). Netop dette sidste anfægtes af en række centrale teoretikere.

Vores almindelige og naive fiktionsbegreb forudsætter egentlig et verdensbillede hvor personer, ting, handlinger og begivenheder, samt bygninger og scenerier eksisterer i det vi kalder for “den virkelige verden” eller den “reale” verden. Og eksisterer de ikke der, så eksisterer de ikke. Fiktionsfortællinger er altså fortællinger om “noget” som ikke eksisterer, eller har eksisteret, i “den virkelige verden” i denne forstand. *Non-fiction* derimod handler om det som eksisterer eller har eksisteret. Og *non-fiction*-fortællinger (bortset fra løbende reportager fra igangværende begivenheder) forholder sig normalt til begivenheder som allerede er afsluttet.

Og det er netop dette fiktionsbegreb som leverer den første anstødssten for anvendelsen af sproghandlingsteorien i relation til fiktionsfortællinger. I den gængse formulering forudsætter begrebet om assertive illokutioner nemlig at de er “om” “noget” der eksisterer – i ovennævnte forstand. Det er en pointe som allerede Searle havde blik for (*Speech Acts*, s. 78f og “On the Logical Status ...”). Men det er ikke den eneste anstødssten, og hvad værre er, den næste berører ikke kun fiktionsfortællinger, men også *non-fiction*-fortællinger og mange andre tekster.

Det hænger sammen med at en fortælling også har karakter af en tekst – forstået som et afsluttet sprogligt forløb som er tænkt og planlagt som en helhed, og som kan eksistere uafhængigt af den situation hvori den er skabt. Et sprogligt *artefakt*. Og det gælder uanset om fortællingen er talt, skrevet, nedskrevet eller oplæst. Derved adskiller fortællingen sig fra teoriens typiske sproghandling som er et element i en konkret interaktion mellem to eller flere aktører i en konkret kommunikationssituation, og som ikke indgår i et på forhånd fastlagt forløb. Teoriens prototypiske sproghandling er *situeret*, dvs. udsprunget af og forankret i en sådan konkret situation med bestemte aktører. Dette bliver den anden anstødssten for sproghandlingsteorien.

For nogle teoretikere er det af stor vigtighed om vi beskæftiger os med tale eller skrift (f.eks. Ricoeur), men det vil ikke lette diskussionen hvis vi fra starten indskrænker os til skrevne eller nedskrevne fortællinger. Den engelske betegnelse for sproghandlinger, *speech acts*, synes til gengæld at begrænse os til tale, men det gælder jo ikke for den gængse danske betegnelse som netop er *sproghandling* og ikke *talehandling*. Teoriens fædre, Austin og Searle, understreger i øvrigt at en sproghandling kan komme til udtryk både mundtligt og skriftligt (eng. *inscription*). Der er ligefuldt tale om et løfte, uanset om det fremsiges mundtligt, efterlades som en skriftlig besked på køkkenbordet eller skrives i et e-brev. Den der afgiver, og den der modtager løftet, behøver således ikke at være til stede samtidig. Den gængse teori forudsætter under alle omstændigheder at sproghandlingen som *situeret*, altså forankret i en bestemt kommunikationssituation med konkret(e) afsender(e) og modtager(e).

De fleste analyser af sproghandlinger i den gængse teori går imidlertid ud fra at der er tale om en typisk ansigt til ansigt-situation. Det gælder også Searles analyser (f.eks. i *Speech Acts*, kapitel 3). Det understreges også af f.eks. Hansen & Heltoft som insisterer på at enhver sproghandling er forankret i et "jeg", et "du" og et "her og nu" (s. 46f). Dette skal forstås konkret og ikke slet og ret som sproglig deiksis. Og selv hvor medieret kommunikation kan komme på tale, forudsættes det som nævnt ovenfor at der er tale om en konkret og specificeret adressat som forstår at hensigten er at udføre en bestemt illokutionær handling inden for rammerne af en bestemt, situationel kontekst. Dette synes at være den centrale indebyrd af Austins begreb om *uptake* (*How to ...*, s. 115ff). Er der intet *uptake*, foreligger der ikke en vellykket dvs. reel udførelse af en sproghandling (en illokutionær handling). Det er Beardsleys fortjeneste at have påpeget betydningen af dette aspekt i sproghandlingsteorien, og det bliver bl.a. et centralt element i hans analyse af (skøn)litterære tekster som sproghandlinger.

Problemet er ikke at teksten er et kompleks af sproglige udtryk som hver for sig kunne anvendes til at udføre en sproghandling. Der er ikke noget i vejen for at opfatte det sådan at en tekst kan anvendes til at udføre en kompleks sproghandling i hvilken der indgår en sekvens af delhandlinger. Problemet er i stedet om betingelserne for at kunne tale

om vellykket udførelse af en sproghandling overhovedet er opfyldt. Og her kommer såvel eksistenskravet som situeringskravet i spil.

Alle mine 4 eksempler giver (som forventet af Beardsley) problemer hvis de skal forstås som (komplekse) sproghandlinger i denne forstand. Den fortællende tekst er ikke situeret, men fungerer netop løsrevet fra den situation hvori den blev formuleret. Og selvom Blicher starter med at henvende sig til et læser-du, kan det jo ikke forstås som en konkret adressat. Og fortæller-jeget kan ikke uden videre sættes lig med Blicher selv. Tilsvarende gælder for de øvrige eksempler.

Beardsley er interesseret i at bruge sproghandlingsteorien som endnu et argument til fordel for det som han i sin tid (sammen med W.K. Wimsatt) døbte *The Intentional Fallacy*, og som indebar at det var en fejl at gøre forfatterens (afsenderens) intentioner til mål for om en (litterær) fortolkning er korrekt eller ej. Hvis fortællinger og andre skønlitterære tekster ikke indebærer en reel udførelse af sproghandlinger, konkret situeret og udsprunget af en konkret afsenders intentioner, så er fortolkeren heller ikke forpligtet af de konkrete vilkår ved deres tilblivelse, herunder forfatterens intentioner.

For Ricoeur (i *Interpretation Theory*) er det fikseringen i skriftlig form der muliggør og medfører frisættelsen fra det situerede, med de konsekvenser det kan få for fortolkningsteorien. Han ønsker at skelne mellem den konkrete *event* som teksten udspringer af, og den *meaning* som teksten kan være bærer af frigjort fra sin tilblivelsessituation. For ham eksemplificerer den illokutionære handling netop forankringen i en *event*, og tekstliggørelsen (fikseringen) en frisættelse af *meaning*.

Ricoeurs argumenter er egentlig ikke bundet til det skriftlige som sådan, men til fikseringen som er en væsentlig konsekvens af skriftliggørelsen. Derfor kan synspunktet overføres til bl.a. mundtlige fortællinger og andre mundtligt overleverede tekster som er fikserede i deres reproduktion.

Sproghandlingsteoriens sproghandling er derimod en unik handling, en konkret og enestående begivenhed som involverer bestemte aktører i en bestemt situation. De sproglige udtryk som bruges til at udføre handlingen, kan optræde i andre situationer til at udføre lignende, men

ikke identiske handlinger. Det enkelte løfte eller den enkelte vielse er unik, også selvom det stort set er de samme sproglige udtryk som gennemløbes.

Man kan med Heinrich Lausbergs udtryk tale om *genbrugstekster* (*Wiedergebrauchsrede*) om sådanne rituelle formularer, men vores fortællinger er genbrugstekster i en anden forstand - som dog også rummes af Lausbergs begreb. De er beregnet til at blive fortalt (læst eller hørt) igen og igen, men hver (gen)læsning eller (gen)fortælling er ikke en ny handling, på samme måde som hver vielse er en ny handling. Det er tværtimod den samme handling som gentages hver gang teksten reaktiveres af en læser (eller en oplæser+tilhører). Og samtidig er (sprog)handlingen løsrevet sig fra sit oprindelige ophav i hvert fald i materiel forstand. Et vielsesritual kan udføres af stadig nye præster eller giftefogeder, men hvilke sproghandlinger der end udføres ved hjælp af den fortællende tekst, så er det ikke læseren eller oplæseren/genfortælleren som udfører dem.

Lausbergs modbegreb er *brugstekster* (*Gebrauchsrede*), dvs. tekster der er produceret med henblik på en bestemt situation og med en velafgrænset adressat(gruppe), samt en konkret afsender. Eksempler er festtaler, politiske taler og juridiske taler, lejlighedsdigte, nyhedsjournalistik og aktuelle debatindlæg. Disse svarer helt til den typiske opfattelse af illokutionære handlinger, komplet med *uptake* og det hele. Det er altså ikke tekstformen som sådan der medfører en løsrivelse af kommunikationssituationen. I modsætning hertil er Ricoeur som nævnt af den opfattelse at tekstligheden som sådan (og for ham ikke mindst den skriftlige form) i sig selv medfører at teksten forlader sin forankring i et ophav og lever sit eget (efter)liv. Men det må fastslås at det som her kaldes for brugstekster og ritualiserede genbrugstekster – uanset tale henholdsvis skrift – er solidt forankret i en kommunikationssituation hvor der egentlig ikke kan stilles spørgsmålstejn ved det illokutionære aspekt – i hvert fald ikke af den grund.

Tilbage bliver resten af Lausbergs genbrugstekster, hvor Ricoeurs og Beardsleys analyser kan siges at have fuld gyldighed. Men nærmere

eftertanke vil vise at det så er et vilkår som må gælde for enhver tekst der på samme måde har forladt sit ophav for at leve sit eget liv. Det gælder for Thieles folkesagn, for en videnskabelig fremstilling af Historien, for enhver videnskabelig afhandling og ethvert filosofisk essay. Osv. Det er altså ikke begrænset til (skøn)litterære tekster. Så hvis det indebærer at disse tekster af denne grund ikke kan regnes for ”rigtige” sproghandlinger, så deler de skæbne med flertallet af faglitterære tekster. Og det bør få os til at overveje om sproghandlingsteorien er rigtigt formuleret på dette punkt, altså om de eksemplificerende analyser på en grundlæggende uheldig måde reducerer anvendelsesområdet.

FIKTION OG DET FIKTIVE UNIVERS

Netop fiktionsformen har givet anledning til mange teoretiske overvejelser (og teoretiske krumspring) som også har konsekvenser for sproghandlingsteorien og dens anvendelighed. Jeg vil derfor præcisere hvordan jeg vil forstå dette centrale begreb.

Selve begrebet (og betegnelsen) *fiktion* giver egentlig ikke anledning til de store problemer. Der er udbredt enighed om at *fiktion* primært fremstiller personer og begivenheder som ikke eksisterer eller har eksisteret ”i virkeligheden”, dvs. uden for netop den fremstillede fiktion. De fremstillede personer og begivenheder, og måske også de scenerier hvori det foregår, er *fiktive*. Det er selvfølgelig en komplikation at fiktion ofte – som i mine tre romantiske fortællinger – blandes med virkelighedselementer. Blichers fortælling foregår i og omkring herregården Aunsbjerg, syd for tinghøjen Snabeshøj, i det stadig eksisterende Vandet. I den optræder også den historiske person, herremanden Jørgen Marsvin. Ingemann bruger (og misbruger?) historien om Altertavlen i Sorø Kirke. Herregården Borreby eksisterer stadig, og Valdemar Daaes skæbne er en historisk kendsgerning (han levede 1616-91). Men selve fortællingerne er forfatterens forestillinger om de fortidige begivenheder og indeholder overvejende elementer som alene er resultatet af forfatterens forestillingsevne. Fortællingen medfører en ”fiktionalisering” af det konkrete stof som de udnytter. Og fortælletekstens udsagn (assertiver) gør dernæst primært krav på gyldighed i relation til fiktionen.

For mig er det vigtigt ikke at sammenblande *fiktionsfortællinger* og *fiktive fortællinger* selvom det er meget almindeligt at bruge betegnelserne i flæng. Fiktionsfortællinger handler *om* fiktive personer, handlinger, begivenheder, steder og tider, men fortællingen er ikke selv en fiktion. Det fiktive er karakteriseret ved at det ”kun” eksisterer i vores forestillingsverden. (Hvad det så vil sige – mere om det nedenfor.) Denne forestillingsverden fremlægges og udfoldes gennem fortællingen. Men fortællingen er – efter min opfattelse – som sådan ikke nogen fiktion. (Men andre, f.eks. Beardsley, kommer tilsyneladende til et andet resultat, jf. nedenfor.)

Min opfattelse indebærer ikke at det er meningsløst at tale om fiktive fortællinger, fiktive bøger og lign. Men så er det i en anden betydning af ordet. Der er mange eksempler på litterære værker der kun eksisterer og omtales i et og andet fiktivt univers. De er opfundet af en forfatter for at spille en rolle i dette fiktive univers, men derudover har de ikke nogen real eksistens. Mit eksempel på en typisk fiktiv bog er den såkaldte *Necronomicon* som spiller en stor rolle i H.P. Lovecrafts fantastiske fortællinger: ”Most of the horrible ‘creatures’ in his stories – tentacled monsters who drip green slime – are conjured up by sinister old recluses using a book of ancient magic called *The Necronomicon*, written by the ‘mad Arab Abdul Alhazred’.” (Clute & Grant, s. 596). (Se også Beerbohm.)

Disse fiktive værker optræder typisk i omtale, man kender stort set kun deres titel og spredte citater. De må derfor ikke forveksles med fortællinger indlejret i andre fortællinger som er et kendt fortælleteknisk greb, ikke mindst i romantisk og senromantisk litteratur. Jeg har tidligere nævnt Vilhelm Bergsøes *Fra Piazza del Popolo* som eksempel på dette. De indlejrede fortællinger handler her alle om de begivenheder som den samlede roman handler om. Fortællerne er fiktive personer, men det de fortæller, skal ikke forstås som fiktion i fiktionens univers, men som realiteter.

Fiktioner forudsætter fremstilling i et eller andet medium. I fiktionsfortællingen er det en verbal tekst (eller slet og ret en tekst). I scenedramaet (teaterstykket) er det den sceniske fremstilling, inklusive brug af tekst i form af replikker. I filmdramaet er det den filmiske frem-

stilling, også med brug af mange former for verbale indslag, igen bl.a. replikker. Billeder kan også fremstille fiktive situationer og lign. Vi må altså generelt kunne skelne mellem fremstilling og fiktion, eller i narratologiens sprog: *Discourse* and *story* (med Seymour Chatmans betegnelser).

Den virkelige verdens begivenheder forudsætter ikke en fremstilling (selvom man sommetider synes at visse teoretikere opfatter det sådan). Fiktionens begivenheder må derimod fremstilles, repræsenteres, for at blive oplevet, og det er i oplevelsen de ”eksisterer”, om overhovedet. Dette med ”eksistensen” er jo netop et kernepunkt i analysen af fiktion. Det giver os imidlertid en del sproglige problemer, fordi vi er tvunget til at bruge det samme ord ”eksistere” om disse to former for eksistens. Searle slås med dette problem i *Speech Acts* (s. 78ff) fordi han samtidig må hævde at Sherlock Holmes ikke eksisterer og at “such a character really does exist in fiction”. Og senere “the fact that there is such a fictional character as Sherlock Holmes does not commit us to the view that he exists in some suprasensible world or that he has a special mode of existence. Sherlock Holmes does not exist at all, which is not to deny that he exists-in-fiction.”

I fiktionsfortællingen må alt formidles gennem en tekst. Dermed kommer sproghandlingerne ind i billedet. Og vi kan stille det spørgsmål om vi på samme måde må skelne mellem fiktions-sproghandlinger og fiktive sproghandlinger? Hvilken status har de sproglige udtryk i fiktionsfortællingens verbale fremstilling? Er det faktisk en form for sproghandlinger, og ligner de eller adskiller de sig fra andre former for sproghandlinger? Og hvordan med alt hvad der umiddelbart opleves som sproghandlinger i det fiktive univers - ikke mindst de handlendes replikker og andre tekstlige aktiviteter som gengives. Det sidste problem har fiktionsfortællingen fælles med såvel scenedramaet som filmdramaet, men selve fortælletekstens status er noget helt specielt.

Spørgsmålet om relevansen af skellet mellem fiktions-sproghandlinger og fiktive sproghandlinger må nødvendigvis udredes nærmere i den følgende diskussion, og skal derfor ikke afklares på dette sted.

AT EKSEMPLIFICERE, GENGIVE OG UDFØRE SPROGHANDLINGER

Næsten alle diskussioner af sproghandlingsteorien overser en form for sproghandlinger som især er udbredt i teoretiske behandlinger af emnet, nemlig sproghandlingen *at eksemplificere en sproghandling*. Den optræder ikke på listerne over de typiske sproghandlinger, f.eks. hos Austin og Searle, en skæbne den forresten deler med sproghandlingen *at spørge*.

En væsentlig del af den faglige diskussion foregår jo ved hjælp af eksempler, som det kendte ”Kan du nå saltet” / ”Can you reach the salt” der eksemplificerer en indirekte illokutionær handling. Eksemplifikationen indebærer som alle illokutioner en lokutionær handling, men må ikke forveksles med den. Pointen med eksemplifikationen er jo netop at diskutere brugen af det sproglige udtryk (*lokutionen*) med en specifik *illocutionary force*, og hvad dette forudsætter og medfører i den eksemplificerede situation (hvis beskrivelse jo er en del af eksemplifikationen). Den lokutionære handling repræsenteres af det gengivne sproglige udtryk som samtidig hævdes at repræsentere den illokutionære handling. Det er altså både handlingens sproglige udtryk og selve handlingen som bringes i spil med henblik på den teoretiske diskussion af begrebet sproghandling.

Eksemplifikationen indebærer således en sproghandling i 2 niveauer: Den eksemplificerende sproghandling og den repræsenterede sproghandling. Den sidste udføres ikke i og med eksemplifikationen, men er blot repræsenteret, mens den første må være udført i kraft af teksten (og dens konkretisering i en konkret læsning eller oplæsning). Både her og andre steder i denne tekst går vi ud fra som uimodsagt at forfattere af faglitterære tekster faktisk udfører sproghandlinger.

Man kunne kalde denne form for sproghandling for en meta-illokutionær handling. Det er muligt at der findes flere typer, men i denne sammenhæng er det mest interessant at den indebærer en sproghandling som gengiver en anden potentiel eller faktisk sproghandling. Flytter vi blikket væk fra de teoretiske tekster og til fortællinger (såvel *non-*

fiction som fiktion) er det klart at de vrimler med sådanne meta-sproghandlinger, nemlig direkte og indirekte replikgengivelse. Og vender vi tilbage til de videnskabelige tekster, har vi hele feltet af citater og referater. Alt sammen gengivelse af sproghandlinger udført af andre end tekstens forfatter, men repræsenteret i teksten enten med den originale lokution eller med en omskrivning som mere eller mindre afspejler den oprindelige formulering.

Sproghandlinger i citater og replikker bliver som anført ovenfor ikke udført i og med den gengivende tekst, men de forudsættes at være udført. Dermed adskiller de sig fra den rene eksemplifikation. Denne er en forestilling om en mulig udførelse, mens citatet eller replikken rapporterer om en faktisk udførelse. Og rapporten er således selv udførelsen af en meta-sproghandling. (Denne type sproghandlinger diskuteres – ganske kort – af Hansen & Heltoft, s. 45f.)

Replikker optræder også i dramatiske tekster og i deres realisation som skuespil i kraft af skuespillernes fremførelse af dem. Men der er væsentlige forskelle, forskelle som anfægter Searles analogi mellem fiktionsfortællingens sproghandlinger og dramaets. Det giver mening at sige at en skuespiller lader som om (*pretends*) at han/hun udfører sproghandlinger. Men det er sproghandlinger som ”faktisk” udføres af personerne i dramaets fiktive univers. Det giver ikke samme mening at sige at fortælleren lader som om han/hun udfører de sproghandlinger som gengives i personernes replikker. Tekstlig gengivelse af sproghandlinger og dramatisk simulering af sproghandlinger er to meget forskellige ting, omend begge former kan siges at repræsentere sproghandlinger. Repræsentationen er en del af den ”virkelige verden”, mens udførelsen af den repræsenterede sproghandling er en del af den fiktion som i øvrigt repræsenteres (på hver sin måde) i fortællingen og i den dramatiske forestilling (i betydningen *performance*).

Det er muligt at Searle seriøst mener at ikke blot replikgengivelsen men også den øvrige fortællende tekst skal forstås som en form for rollespil, altså at fortælleren *lader som om* han/hun udfører de sproghandlinger som rapporterer hvad der foregår/foregik i fiktionens verden. Men det er i hvert fald hvad Beardsley når frem til i sit forsøg på at udnytte

sproghandlingsteorien i sin videreudvikling af Nykritikkens opfattelse af det (skøn)litterære værk som autonomt artefakt. Beardsleys ærinde er øjensynlig, som nævnt ovenfor, først og fremmest at underbygge ideerne om den intentionelle fejlslutning, altså at intet i værket og slet ikke selve den fremstillende tekst, kan tages til indtægt for, fortolkes ud fra eller vurderes ud fra en forfatter-intention.

Beardsley bygger i sin brug af sproghandlingsteorien dels, som anført ovenfor, på den løsrivelse fra en konkret kommunikationssituation som sker i og med tekstdannelsen, dels på opfattelsen af fremstillingen som en form for repræsentation.

I Beardsleys forståelse må ikke bare den direkte og indirekte replikgengivelse opfattes som repræsentation af sproghandlinger, men også selve fortælletekstens sproghandlinger. Fortælleren rapporterer ikke slet og ret om de begivenheder som fremstilles (inklusive personernes sproghandlinger), men fortællingen er en repræsentation/gengivelse af fortællerens rapporterende sproghandlinger. Det gælder ikke bare jeg-fortællere (og lignende) som under alle omstændigheder fremtræder som en del af fortællingens fiktive univers, men i princippet alle fortællerstemmer, også den klassiske upersonlige og alvidende fortæller: Fortællingen som én lang replikgengivelse, mere eller mindre underforstået.

Til forskel fra Searle henter Beardsley sin analogi i billedverdenen. Et billede er en repræsentation eller afbildning af sit motiv. Frølichs billede af Valdemar Daae, hans yngste datter, træerne og fuglerederne består af repræsentationer. Og disse repræsentationer indebærer ikke at tingene faktisk tog sig sådan ud, eller at Frølich gør andet og mere end at vise hvordan situationen kunne have taget sig ud. Beardsleys pointe er at i billeder accepterer vi repræsentationer af sådanne situationer, og repræsentationer af fabeldyr, mytologiske skikkelser og fiktive personer og steder, uden at opfatte det sådan at billedet hævder at det som afbildes også er tilfældet eller at de pågældende væsener eksisterer (underforstået i ”den virkelige verden”).

På samme måde må vi ifølge Beardsley forstå den litterære fremstilling som slet og ret en repræsentation af assertive sproghandlinger, ikke som reelle assertioner. Der udføres altså ikke nogen illokutionære

handlinger i kraft af den (skøn)litterære fremstilling (i modsætning til faglitterære fremstillinger), og der refereres ikke til hverken personer, dyr, væsener, steder og tider. Det hele er blot en repræsentation af illokutioner og referencer.

Beardsley benægter ikke at der er en (eller flere) forfatter(e) som har formuleret teksten, men teksten er altså ikke reelt en fortælling, en serie af illokutionære handlinger som beretter om fortidige, nutidige eller fremtidige begivenheder, men en repræsentation af en sådan beretning.

Beardsleys analogi med billedlige fremstillinger kan vi afprøve på illustrationen til Valdemar Daae. Billedet er utvivlsomt en afbildning af den fiktive situation, eller med Beardsleys mere medie-neutrale term, en repræsentation. Samspillet mellem de sorte linjer og det hvide papir får os til at se en situation som ikke eksisterer og aldrig har eksisteret uden i mødet mellem H.C. Andersens og Lorenz Frølichs forestillingsverdener. Tegningen viser situationen, men hævder ikke at den eksisterer i ”den virkelige verden”. Den er blot en repræsentation.

Hvis vi fører denne tankegang tilbage til fiktionsfortællingen, oplever vi på tilsvarende måde gennem Andersens ord en situation som ikke ”eksisterer”. Fiktionsfortællingens assertive sproghandlinger kan siges at repræsentere denne situation, ligesom tegningens ”billedhandlinger” gjorde det. Oven i købet i to lag, idet Vindens fortælling gengives i Andersens fortælling. Så langt så godt, men Beardsley går et skridt længere: Han hævder at vi er nødt til at opfatte Andersens fortælling, ikke som en serie påstande om hvad der er tilfældet i det fiktive univers, men som blot en repræsentation af disse påstande; en gengivelse af en fiktiv fortællers sproghandlinger, ikke udførelsen af sådanne sproghandlinger.

Beardsley får på denne måde skudt en kile ind mellem den ”virkelige” Andersen og den fortællerstemme som Andersen godt nok har skabt, men som ikke kan/må identificeres med Andersen. En fiktionsfortælling består derfor ikke af ”ægte” sproghandlinger, men er en form for gengivelse af fortællersproghandlinger. Det tjener klart Beardsleys projekt med at bruge sproghandlingsteorien til at underbygge sine teorier om såvel den intentionelle som den affektive fejlslutning, men det resulterer efter min opfattelse i en temmelig særpræget opfattelse af fortællertekstens status.

Vi kan formentlig let acceptere at en sproglig fremstilling er en form for repræsentation af det som fremstilles, ligesom afbildningen er det. Men hvorfor den sproglige fremstilling absolut skal gøres til en repræsentation af en repræsentation som oven i købet udgøres af nøjagtig de samme ord i samme orden, det er langt fra indlysende og langt fra overbevisende. I hvert fald hvis det skal tages som en generel analyse med gyldighed for alle fiktionsfortællinger (og for andre (skøn)litterære tekster, f.eks. lyrik). Det er lige så sært som at hævde at tegningens streger i realiteten blot er en repræsentation af de streger som afbilder motivet.

Searle, Beardsley og en række andre teoretikere som søger at anvende sproghandlingsteorien på (skøn)litterære tekster som f.eks. en fiktionsfortælling, mener altså at uanset at fiktionsfortællinger mest af alt består af hvad der ligner en serie illokutionære sproghandlinger, fortrinsvis af den assertive type, så er der ”i virkeligheden” ikke tale om illokutionære sproghandlinger. De mangler nemlig en række træk og forudsætninger som sproghandlingsteorien synes at forudsætte.

ASSERTIVE SPROGHANDLINGER OG REFERENCER

Vores begreb om fiktion og forskellen mellem non-fiction og fiktion, indebærer intuitivt at væsentlige elementer i den fremstillede verden slet ikke eksisterer (i betydningen i ”den virkelige verden”). Og sproghandlingsteorien har overtaget den opfattelse fra den logiske semantik at man ikke kan referere til fænomener som ikke eksisterer (”reference forudsætter eksistens”). Og fra samme kilde at assertive sproghandlinger forudsætter at det – i hvert fald principielt – er muligt at afgøre om det der hævdes er sandt eller usandt (”falsk”). Og det kan man ikke hvis hævdelens genstand slet ikke eksisterer. Eller som Searle udtrykker det i ”On the logical status of fictional discourse”:

We might put the problem in the form of a paradox: How can it be both the case that words and other elements in a fictional story have their ordinary meanings and yet the rules that attach to those words and other elements and determine their meaning are not complied with: How can it be the case in “Little Red Riding

Hood” both that “red” means red and yet that the rules correlating “red” with red are not in force?

Man kan ikke tjekke om Lille Rødhættes hætte faktisk er rød, fordi hverken Rødhætte eller hættten eksisterer. Men assertive sproghandlinger og de referencer de indeholder, forudsætter i denne tankegang at det drejer sig om virkelige forhold, altså om *non-fiction*.

Konsekvensen af denne tankegang er bl.a. at Blichers indledende bemærkninger kan opfattes som reelle assertioner, fordi de angår faktiske forhold, men at den efterfølgende fortælling ophører med at være det fordi den angår fiktive forhold. I starten fortæller Blicher, derefter lader han som om han fortæller.

Beardsley stiller selv spørgsmålet om problemet ikke kunne løses ved at opfatte de fiktive entiteter (personer, genstande, scenerier, begivenheder mv.) som eksisterende i en anden forstand, men svarer med en henvisning til W.V.O. Quine at han ikke ser nogen grund til at introducere flere virkeligheder end den ene som vi kender og går ud fra. Enten eksisterer de fiktive entiteter i materiel, fysisk, objektiv forstand, eller også gør de det ikke. Og det gør de så per definition ikke.

Beardsley hober argument på argument for at demonstrere forestillingen om at fiktionsfortællingen kan forstås i sproghandlingstermer (selvom han egentlig var ude på det modsatte): Tekstliggørelsen medfører nemlig at de tilsyneladende sproghandlinger løsrives fra den nødvendige situering i en konkret kommunikationssituation – som sproghandlingsteorien synes at forudsætte: Der er ikke noget *uptake* i Austins forstand. Og de tilsyneladende assertive sproghandlinger i fortælleteksten og dens referencer forudsætter eksistens, og det strider mod fiktionsbegrebet og vores almindelige opfattelse af den fiktive verdens eksistensform (hvis man overhovedet kan sige sådan). Beardsleys paradoks bliver at vi ikke har lov til at sige at det som Blicher(s) fortæller) hævder om Ma-Ibs eller Ingemann(s) hævder om den velske Franz og Grev Otto, er sandt. Men at det er fuldt meningsfuldt som udenforstående iagttager at diskutere hvad der ville være sande udsagn om disse personer.

Beardsley formulerer, men glider reelt af på, det ejendommelige i at vi har lov til at forstå de sproghandlinger som gengives som direk-

te eller indirekte tale, som helt normale sproghandlinger fordi de ligger inden for det fiktive univers. Men at fortællerens fremstilling af begivenhederne ikke kan opfattes som normale eller fuldgældige sproghandlinger netop fordi de angår fiktive (ikke-eksisterende) forhold. Personerne i fiktionen må godt udføre sproghandlinger som angår fiktive størrelser, men fortælleren må ikke.

Selvfølgelig er der firkantet sagt forskel på assertive sproghandlinger i *non-fiction* og i fiktion. Assertive sproghandlinger i *non-fiction* kan anfægtes og kontrolleres (i hvert fald i princippet). Fiktionsfortællerstemmens assertive sproghandlinger må derimod normalt tages for gode varer: Hvad fortællerstemmen hævder eller implicerer eksisterer i det fiktive univers, ”eksisterer” faktisk der. Men hvordan? Og i hvilken forstand. Hvis ”virkeligheden” kun rummer én eksistensform, er løbet kørt. Og hvis sproghandlingsteori og den semantiske teori er bundet op på denne opfattelse, kan vi ikke komme meget længere end Searle, Beardsley og de fleste der anvender sproghandlingsteori på fiktionsfortællinger og andre fremstillinger af fiktion.

Det er bl.a. den konklusion som Walton når frem til: Sproghandlingsteori er i denne henseende en lygteemand der fører ud i en ufrugtbar og uvejsom teoretisk mose. Men Waltons ærinde er et andet end denne artikels. Hvad Walton rent faktisk anfægter, er værdien af sproghandlingsteori som bidrag til en *generel* teori om fiktion. Og hans begrundelse er den ret simple at fiktion kan fremstilles (eller ”repræsenteres”) lige fuldt i ikke-sproglige som i sproglige medier. Billedlig, dramatisk og filmisk fiktion kan ikke forstås ud fra en diskussion af assertive illokutioner, men må netop tage afsæt i et mere generelt begreb om repræsentation hvor den litterære (sproglige) repræsentation kan ses som et specialtilfælde.

FIKTION OG FIKTIVE ENTITETERS EKSISTENSFORM

Walton søger også at vise at fiktionsteori må prøve at klare sig uden et begreb om ”fiktive entiteter” (*“fictitious entities”*). Det er samme problem som Søren Kjørup, med henvisning til bl.a. Beardsley, forholder sig til i diskussionen af ”fiktive verdener” i *Kunstens filosofi*.

Hvis det skal give mening at tale om reference og sandhed (i den logisk-erkendelsesteoretiske betydning) må fiktionsfortællingens assertive sproghandlinger nødvendigvis henvise til noget der eksisterer. Men hvor? Skal vi forestille os – skriver Kjørup – en selvstændig fiktionsverden hvor alle de fiktive entiteter befinder sig til evig tid i en uskøn sammenblanding. Kjørup afviser denne idé som absurd fordi en sådan verden ville være fuld af modsigelser (som stammer fra de forskellige fiktionsværker) og have en umulig fysik, geografi og befolkning. En bedre model kunne være at der til hvert fiktionsværk svarede en egen fiktiv verden. Men også denne model afvises af Kjørup:

Teorien er [...] plausibel, men den har dog visse svagheder af både praktisk og principiel karakter. Måske kunne de praktiske svagheder bringes af vejen inden for teoriens egne rammer, men de antyder alligevel noget om hvor kompliceret teorien efterhånden må blive. For på hvilken måde eksisterer egentlig en sådan "uvirkeligt eksisterende" verden? Har den ikke vel mange "huller" når den kun er opbygget af de ting der direkte er nævnt eller hentydet til? ("Han gik ind ad døren" - der eksisterer altså en "han" og en dør; eksisterer der også et hus, har huset værelser, vinduer osv.?) Og det vanskeligste: Hvordan eksisterer de ting der nævnes i værket i sætninger der hævder at de ikke eksisterer? ("Her fandt de det endelige bevis: den afskyelige snemand, som de havde søgt i årevis, eksisterede ikke.") Hvordan med fiktioner i fiktionen (en fiktiv person der fortæller eventyr, og lignende.)? (Kunstens filosofi - en indføring i æstetik. S. 127)

Og Kjørup ender med som den endegyldige affejning at hævde at modellen er en typisk *ad hoc*-teori der skal klare et specielt problem. Den introducerer størrelser som der ellers ikke er behov for, for at løse et skin-problem. Problemet – siger Kjørup – er at vi har ladet os forlede af den empiristiske betydningsteori med dens krav om at "sproglige udtryk skal referere til virkeligheden for at have mening eller betydning (og i værste fald må skabe denne virkelighed selv hvis den ikke findes i forvejen)." Kjørup går videre herfra ved at kalde sproghandlingsteorien til hjælp; og løber så ind i et problem af nøjagtig samme type, nemlig at fiktionsfortællingens assertive sproghandlinger hverken kan være sande eller usande ("falske"); netop fordi det der "refereres" til, eller det der "hævdes" noget om, ikke eksisterer. Og

Kjørup ender dermed samme sted som Searle og Beardsley med flere: I (skøn)litteraturen findes en særlig sprogbrug hvor der ikke gælder den forudsætning (som i faglitteraturen) at det som sætningerne ”refererer” til eksisterer. Og han ender – i hvert fald i *Kunstens Filosofi* – med at tale om en særlig kunstnerisk eller ”fiktiv” sproglig modus som (skøn) litteraturen benytter. Alle de kendte sproghandlingstyper optræder naturligvis, men uden eksistensforankring

Vi er tilbage til det som Kjørup fordanser til ”ikke-hævdelsesteorien” (efter Strawson og derefter Beardsley), altså at (skøn)litterære forfattere ikke hævder noget når de sprogligt set synes at hævde noget om fiktive personer, begivenheder og scenerier. Denne opfattelse findes dog i en svag og en stærk udgave. Den svage udgave går ud på at vi ikke kan tage påstande som forekommer i fortælleteksten som gældende for forhold uden for værket – i den ”virkelige verden”. Forfatterens udsagn kan i bedste fald kun gælde for den fiktive verden.

Det er der formentlig mange forfattere der vil tage afstand fra. Deres intention har måske været at forholde sig kritisk-diskuterende til den verden vi lever i. Og selv den svage udgave af ikke-hævdelsesteorien vil dermed fungere som en afvæbning af deres intentioner.

Og tag indledningen til vores første eksempel: ”Dersom Du, min Læser! nogensinde har været paa 'Snabeshøj', hvor Landstinget holdtes i gamle Dage, da har du derfra lidt mod Syden kunnet se en liden, adspredt Torp, som hedder Uannet. Her boer, og har vel aldrig boet andet end Bønder.” Blicher har utvivlsomt opfattet dette som et sandt udsagn om det sted hvor historien foregår, ikke blot i fiktionen, men i realiteten. Og noget som også læseren skulle opfatte på den måde, også selvom de senere begivenheder skulle tages som ren fiktion.

Selv den svage udgave af ikke-hævdelsesteorien giver altså problemer. Og værre bliver det selvfølgelig med den stærkere som går ud på at intet i fortællerteksten kan tages for assertive sproghandlinger med gyldighed, hverken for den fiktive verden eller den reale. Beardsleys position er på dette punkt indiskutabel. Men bliver netop diskutabel fordi den bl.a. bygger på at selve den (skøn)litterære tekst er friset fra den forankring i en konkret kommunikationssituation (bl.a. *uptake*) som forudsættes af illokutionære handlinger. Dermed trækker Beardsley,

som påvist ovenfor, også en stor del af de faglitterære tekster ind under ikke-hævdelsesteorien – og det var jo ikke meningen. Udenfor har vi så kun de særlige typer af faglitteratur som ovenfor kaldes for brugstekster, og som lever op til situeringskravet.

Omdrejningspunktet for alle disse problemer er åbenbart eksistensbegrebet og forholdet mellem *illokution* og eksistens. For at begynde med det første, så virker det som om alle de refererede diskussioner, inkl. Kjørup, hænger på den forståelse af eksistens hvor der kun er to muligheder: enten eksisterer personer, væsener, genstande, scenerier, begivenheder osv. i den reale, materielle verden (det vi normalt forstår ved ”den virkelige verden”) eller også eksisterer de ikke. Det falder sammen med det som Kjørup (i øvrigt afstandtagende) ser som den ”empiristiske” teori om betydning. Der er ikke plads i virkelighedsbilledet til enhjørninge, græsk-romerske guder, nuværende konger af Frankrig, eventyrenes tredje søn eller romanfigurer mv. Og hvis assertive sproghandlinger forudsætter eksistens, så kan der ikke være tale om ”ægte” assertive sproghandlinger i omtaler af disse ”entiteter”.

Man kan prøve at komme ud af dette dilemma ad to veje: 1) Ved at revidere eksistensbegrebet, eller 2) ved at revidere sproghandlingsteorien. Det sidste gemmer vi til de afsluttende afsnit, mens vi her fortsætter ad det første spor.

FIKTIVE ENTITETER SOM RENT INTENTIONALE OBJEKTER

Hvis vi griber tilbage i teori-historien møder vi en alternativ kombination af erkendelsesteori og litteraturteori, nemlig den polske, fænomenologiske filosof Roman Ingarden og hans hovedværk fra 1931, *Das Literarische Kunstwerk*. På dansk findes en glimrende kort, men klar introduktion af Poul Lübcke i *Vor tids filosofi. Engagement og forståelse* (1982). Heri præsenteres de vigtigste begreber. Jeg har beskrevet og diskuteret Ingardens model af det litterære værk i *Fra Tegn til Tekst* og vil ikke gentage dette her, men fokusere på nogle aspekter som er relevante for sproghandlingsteorien.

For Ingarden er hele det litterære værk, inkl. tekst, udsagn og personer, begivenheder mv., eksempel på en kategori som han kalder for *rent intentionale objekter*. Det er objekter (i bred forstand) som eksisterer i kraft af at personer retter deres bevidsthed imod dem, tænker på dem, forestiller sig dem osv. De foreligger for f.eks. en læser i kraft af en bevidsthedsakt (men er ikke identiske med bevidsthedsakten). I forbindelse med det litterære værk vil denne bevidsthedsakt, hvad angår de fiktive entiteter, udløses og kanaliseres ud fra teksten. Men det kunne jo også ske gennem andre medier som billeder, dramaer, film mv., så Ingardens teori er ikke bundet til netop det litterære.

Overfor de rent intentionale objekter står *de reale objekter* som eksisterer uafhængigt af den menneskelige bevidsthed (*værensautonomt* kalder Ingarden det). Men også de reale objekter foreligger kun for os gennem en bevidsthedsakt, både når vi oplever dem direkte, og når vi husker på dem, hører om dem, omtaler dem, skriver om dem, beskriver dem osv. Reale objekter er altså samtidig også intentionale objekter i det omfang de foreligger for os. Ved de reale objekter peger det foreliggende intentionale objekt altså ud over sig selv og ”smelter sammen med” det reale objekt. Bevidstheden skelner således mellem rent intentionale objekter og også-intentionale objekter. Det får betydning i forbindelse med skellet mellem *non-fiction* og fiktion.

En enhjørning er et godt eksempel på et rent intentionalt objekt – i hvert fald i vor tid hvor vi ikke længere tror på at de findes som reale objekter. Vi kan tænke på dem, forestille os dem, beskrive dem og deres egenskaber, afbilde dem, lade dem optræde i fortællinger, film osv. Men de ”eksisterer” kun i den forstand. Her er der ingen ”viderestilling” til reale objekter. Dengang da vi troede de fandtes ”i virkeligheden”, var der selvfølgelig heller ikke noget objektivt korrelat, men fænomenologisk set måtte det dengang fremtræde sådan for sprogbrugerne.

Det intentionale objekt enhjørningen kan foreligge på mange forskellige måder. Det kan være genstand for flere forskellige bevidsthedsakter fra den samme person, eller fra forskellige personer, forskellige steder og til forskellige tider. Det kan optræde i forskellige sammenhænge, beskrives eller afbildes, forandre sig over tid. Det kan foreligge som en kategori, eller som et individ, en bestemt enhjør-

ning i en bestemt situation. Der er ikke – sprogligt set – noget ejendommeligt ved at referere til enhjørninge i almindelighed eller til en bestemt enhjørning. Eller ved at udføre assertive sproghandlinger om enhjørninge. Rent intentionale objekter har således tilstrækkelig ”eksistens” til at opfylde væsentlige krav til de illokutionære sproghandlinger. I modsætning til hvad mange øjensynlig vil have os til at tro, så er disse sproghandlinger ikke defekte, men helt normale.

Kjørup gav som eksempel at det er meningsløst at hævde at ”enhjørninge eksisterer ikke” netop fordi enhjørninge ikke eksisterer. Men for at kunne hævde dette, og afprøve det, må vi jo netop kunne forestille os en enhjørning (et rent intentionalt objekt, etableret og videreudviklet i bl.a. folketroen) og derefter afgøre at der ikke i den reale verden som vi kender den, findes et sådant væsen. Dette intentionale objekt har bare ikke noget objektivt korrelat.

Det er Ingardens opfattelse som den kommer til udtryk i *Das literarische Kunstwerke*, at sproget som sådan, sproglydene og deres prosodiske forhold, ordene og ordenes betydning, samt sætnings-betydninger, også er rent intentionale objekter hvis reale korrelater i form af lyd eller tryksværte ikke i sig selv er sprog. Og det er jo helt i overensstemmelse med moderne sprogteori. Fonemer eksisterer jo f.eks. ikke som reale fænomener, men kun i kraft af at vi tillægger visse reale lyde funktionen som fonemer og behandler dem som derefter.

Rent intentionale objekter er altså ikke en *ad hoc*-teori der skal klare fiktionen som et specialtilfælde, men noget der udgør en meget væsentlig del af den verden vi lever i, og som netop rummer meget andet og mere end de reale objekter. De er lige så virkelige som de reale objekter, men til forskel fra dem kun i kraft af vores bevidsthedsakter. Og de spiller en lige så stor rolle i non-fiction som i fiktion. Når vi læser eller hører om historiske forhold eller fremmede lande og alt andet som vi ikke har personlig erfaring med, så kan personer, steder, begivenheder mv. kun foreligge for os som rent intentionale objekter. Og vi må som udgangspunkt tage tekstens assertive sproghandlinger og andre sproghandlinger for gode varer. De forudsætter, men ”sætter” også, eksistensen af hvad der omtales. I det omfang vi opfatter teksten eller dele af teksten som *non-fiction*, så forventer vi derudover at der

er ”noget” der modsvarer de intentionale objekter som teksten fremmaner for vores bevidsthed. Men teksten er ikke i sig selv garant for dette, og kan ikke være det.

Den ”verden” som teksten fremmaner, er selvfølgelig begrænset af formuleringerne i teksten. Hvis der står ”Han gik uden for i haven”, så er der en ”han”, en ”have” og en ”vej ud i haven”, og derfor også et ”indenfor”. Det gælder uanset om teksten er *non-fiction* eller fiktion. Tekstens verden er altid fuld af huller (eller ”tomme pladser” som Wolfgang Iser kalder det). Tekstens verden er et rent intentionalt objekt og ikke hele verden. Det er muligt at den svarer til relevante og væsentlige dele af den verden vi i øvrigt lever i, men det er ikke nogen nødvendig forudsætning.

Og tekstens verden kan uden problemer bestå af dele som svarer til (og hævdes at svare til) den omgivende verden, og andre der ikke gør det. Det ser vi i mine 3 første eksempeltekster. Og det er ikke rimeligt som nogle teoretikere gør det, at hævde at alle referencer til reale forhold i fiktionen bliver fiktionaliseret og dermed sandhedsmæssigt neutraliseret. I Blichers fortælling er det væsentligt for fiktionen at den foregår på et bestemt tidspunkt og på et bestemt sted, med en bestemt type befolkning. Fortællingen forudsætter netop den sociale struktur som forelå på landet i Danmark mellem bønder, herremænd og herremændenes tyende i midten af det 17. årh. Tilsvarende gælder for de to andre romantiske fortællinger.

Ingarden diskuterer selv forholdet mellem de sproglige udsagn i fortælleteksten og den fremstillede verden. Ingarden forholder sig af gode grunde ikke til sproghandlingsteorien, men bruger en traditionel logisk terminologi om assertioner, nemlig *Urteil* (i den engelske oversættelse *judgment*) som på dansk hedder en *dom*. Ingarden skelner mellem på den ene side domme som hævder at der er overensstemmelse mellem et rent intentionalt objekt og et realt objekt, eller sagt på en anden måde at der antages at være noget i den reale (”virkelige”) verden som er i overensstemmelse med dommen, altså et sandt udsagn. Og på den anden side domme der alene forholder sig til et rent intentionalt objekt uden at gøre krav på en sådan overensstemmelse. Den sidste type er alene sand (eller usand) i tekstens verden, mens den første gør krav på en sandhed der rækker ud over tekstverdenen. Han skelner

således mellem almindelige domme og kvasi-domme (ty. *Quasi-Urteil*; eng. *quasi-judgment*) af latin *krasi*, ”som om”. Det viser at han trods alt er blevet hængende i den logiske semantik. Men hans diskussion viser også at han ikke opfatter det sådan at der ikke hævdes noget i en kvasi-dom, men alene at den ikke gør krav på en gyldighed der rækker ud over teksten. Og det er jo helt i overensstemmelse med den normale forståelse af forskellen mellem fiktionstekster og faktuelle tekster.

Med begrebet om de intentionale objekter slipper vi ud af den håbløse dualisme mellem real eksistens og ikke-eksistens. Der foreligger altså en tredje mulighed, som er uafhængig af fiktionsbegrebet, men som netop kan udnyttes ved skabelse af fiktionsværker - og som desuden ikke er bundet til sproget alene.

Efter arbejdet med sproghandlingsteorien har Searle bl.a. beskæftiget sig med en mere generel erkendelsesteori. I den forbindelse har han, bl.a. i *The Construction of Social Reality* og senere i *Mind, Language and Society* påpeget at den verden vi lever i, både omfatter ”brute facts” og ”institutional facts”. Og de sidste forudsætter menneskelig bevidsthed og ”intentionalitet”. Feks. er penge resultatet af at vi (i fællesskab) tilskriver mønter og sedler en form for værdi der gør det muligt at udføre økonomiske transaktioner. Sproget spiller en central rolle i skabelsen af institutionelle kendsgerninger og er samtidig selv et eksempel på dette fænomen. Sproget, penge, retsvæsenet og det politiske system etableres, opretholdes og videreføres gennem vores kollektive intentionalitet. Det er nærliggende at se dette som tæt beslægtet med Ingardens rent intentionale objekter, selvom der ikke er noget der tyder på at Searles forestillinger om intentionalitet har nogen konkret relation til Ingardens fænomenologi.

Searle selv sætter ikke disse nye forestillinger om relevante eksistensformer (”facts”) i relation til spørgsmålet om fiktive størrelses (kollektive) eksistens. Men det forekommer mig særdeles frugtbart at forfølge dette spor, sammen med Ingardens mere udviklede fænomenologiske analyser af litterære værkers eksistensform. Også Searle viser nu en vej ud af den overforenklede forståelse af ”eksistens” som sproghandlingsteorien kom til at overtage.

OG HVAD SÅ MED UPTAKE?

Helt i overensstemmelse med Ingarden kan vi nu hævde at sproghandlinger ikke alene er et væsentligt materiale i fiktionsfortællingen som tekstværk, men at de også fungerer helt normalt og i overensstemmelse med den almindelige kommunikative sprogbrug. Referencer er referencer, og tekstens udsagn kan tælle som illokutionære handlinger (assertiver) der udføres af fortællerstemmen. Det der refereres til og udsiges noget om, er de intentionale objekter (i bred forstand) som fremmanes af teksten, enten direkte eller indirekte.

Om den fremstillede verden skal regnes for ren fiktion, eller om den også i større eller mindre grad skal opfattes som en virkelighedsgengivelse, beror på den konkrete teksts karakter og forfatterens intention med den.

Vi sidder imidlertid tilbage med den anden anstødssten, nemlig kravet om konkret *situering* som kriterium for illokutionær vellykkethed. Vi kan jo ikke se bort fra at fiktionsfortællingen – ligesom i øvrigt mange faglige tekster – typisk har løsrevet sig fra sit ophav og en konkret kommunikationssituation og lever sit eget liv. Hvis det i sig selv alligevel skal indebære en demontering af det illokutionære og muligheden for gennem teksten at hævde hvad der skal forstås som sande udsagn, så må det opleves som særdeles problematisk, og ikke bare for fiktionsfortællingen. Ligeledes hvis det i sig selv hindrer at teksten kan være en konkret forfatters talerør. Det ville nemlig ramme *non-fiction* såvel som fiktion (faglitteratur såvel som (skøn)litteratur). Og det er der ingen af de refererede teoretikere der ønsker, heller ikke Beardsley.

Vi – og Beardsley – er altså endt med en teoretisk anomali som følger af udgangspunktet, men strider mod enhver intuition. Strawsons og Beardsleys ikke-hævdelsesteori kommer til at brede sig til tekster hvor den slet ikke har noget at gøre, bl.a. Strawsons og Beardsleys egne. Det må være indlysende at det er den måde situeringskravet er formuleret på, der er for snæver. Altså er det der man må tage fat.

Wolfgang Iser, som på mange måde er inspireret af Roman Ingarden, søger i *The Act of Reading* bl.a. at bygge bro mellem sproghandlingsteorien og Ingardens fænomenologiske "model" af det litterære værk. Når det drejer sig om opfattelsen af den illokutionære sproghandling, har Iser ikke en heldigere hånd end de fleste andre. Han opfatter den "litterære sproghandling" som en parallel til, men forskellig fra den illokutionære, og en form for sproghandling som følger sine egne konventioner bl.a. i relationen til et krav om overensstemmelse med den ekstra-tekstuelle "virkelighed". Og han forstår derfor Ingardens "kvasi-domme" i dette lys: Hvad der hævdes om den fiktive verden har ikke nødvendigvis gyldighed for den ekstra-tekstuelle verden. Og i hvilket omfang den fiktive verden og dens handlinger og begivenheder har relevans for den ekstra-tekstuelle verden, bliver derfor et anliggende for læserens forståelse og fortolkning af værket.

Iser bruger det meste af sidste del af sin afhandling på at udfolde en forståelse af Ingardens begreb om den faktiske modtager (læseren / tilhøreren) som den der gennem sin "konkretisering" af teksten realiserer værket som intentionalt objekt. Det sker bl.a. og i høj grad gennem udfyldningen af det som Ingarden kalder for ubestemthedssteder (*Unbestimmtheitsstellen*) og Iser for "blanks" eller "gaps" (på tysk *Leerstellen*). Læseren "konstruerer" værket som et intentionalt lagdelt objekt, som bl.a. omfatter værkets verden af personer, genstande, scenerier, handlinger og begivenheder. Det sker på grundlag af "instruktioner" (siger Iser) som ligger i teksten (men ikke formuleres som sådan i teksten). Dette kan vi forstå bl.a. sådan at læseren (re) konstruerer de præsuppositioner som knytter sig til tekstens lokutioner og de illokutioner som de normalt ville indebære i en relevant kontekst. I læserens konkretisering etablerer teksten sin egen situering med den konkrete læser som relevant modtager. Vel at mærke en faktisk modtager, ikke blot tekstens implicitte adressat. Og denne faktiske modtager må jo nødvendigvis tage f.eks. fortællerstemmens assertioner på ordet og dermed levere det *uptake* som sproghandlingsteorien forudsætter. Iser drager ikke selv eksplicit alle disse konsekvenser af sin tilgang, men de ligger lige under overfladen i hans brug af Ingarden.

Wolfgang Iser og Ingarden er kun interesseret i (skøn)litterære tekster og dermed i fiktionsfortællinger. Men synspunkterne kan uden problemer overføres til andre typer af fortællinger og i det hele taget til alle tekster der som disse har løsrevet sig fra deres ophav. Og når vi som læsere uden problemer kan forstå filosofers, essayisters, historieskrivers og andre forskeres assertioner som ægte illokutioner fordi vi selv leverer det nødvendige *uptake*, så kan vi selvfølgelig også gøre det samme med de skønlitterære forfatters fortælletekster.

Det fører os tilbage til udgangspunktet med Blichers læserhenvendelse: “Dersom Du, min Læser ... Hvis denne henvendelse skal opfattes som en vellykket sproghandling, forudsætter den i hvert fald en konkret læser - men det behøver jo ikke at være en som Blicher kendte. Det kan være dig eller mig. Af hensyn til brugen af sproghandlingsteorien på såvel faglitterære som skønlitterære værker må vi nødvendigvis introducere et meget bredt (og lidt abstrakt) krav om *uptake* som opfyldes hver gang sproghandlingen (med Ingardens ord) “konkretiseres” i en faktisk læsning af en faktisk læser. Og denne opfattelse kan appliceres på alle de typer af sproghandlinger som forekommer i og med fortælleteksten, ikke kun direkte eller indirekte assertioner.

Hermed er diskussionen selvfølgelig ikke afsluttet. Men jeg mener at have vist at der er andre veje ud af sproghandlingsteoriens selvskabte spændetroje hvad angår fiktionsfortællinger; veje der peger på andre versioner af eksistenskravet og situeringskravet uden at give køb på dem. Og at disse veje har betydning for anvendelsen af sproghandlingsteorien inden for en generel tekstteori der også omfatter faglitterære tekster. ¹

Niels Erik Wille. Universitetslektor (emeritus), cand.mag.

Ansæt ved Inst. f. Kommunikation, Virksomhed og Informationsteknologi, Roskilde Universitets indtil august 2007.

Nu ekstern lektor, freelance-konsulent og -forfatter, samt pensionist.

REFERENCER

- Austin, J.L.: *How to Do Things with Words*. The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955. Ed. by J.O. Urmson. Oxford : Oxford University Press. 1962.
- Austin, J.L.: "Performative-Constativ." I: John Searle (red.): *The Philosophy of Language*. Oxford/New York: Oxford University Press. 1971. S. 13-22. [Oversættelse af foredrag oprindeligt holdt på fransk i 1958.]
- Beardsley, Monroe C.: "Aesthetic Intentions and Fictive Illocutions." I: Paul Hernadi (red.): *What is Literature?* Bloomington: Indiana University Press. 1978. S. 161-177.
- Beardsley, Monroe C.: "Verbal Style and Illocutionary Acts." I: Bertel Lang (red.): *The Concept of Style*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. 1979. S. 205-229.
- Beardsley, Monroe C.: "Postscript 1980." I: *Aesthetics. Problems in the Philosophy of Criticism*. Indianapolis / Cambridge: Hackett Publ. Co. 2. udg. 1981. S. xvii-lxiv.
- Beardsley, Monroe C.: "Fiction as representation." *Synthese*, 46:3. 1981. S. 291-313.
Følgt af kommentarer fra Nicholas Wolterstorff og Lucian Krukowski.
- Beardsley, Monroe C.: "Intentions and Interpretations: A Fallacy Revived." I: *The Aesthetic Point of View. Selected Essays*. Ed. By Michael J. Wreen & Donald M. Callen. Ithaca / London: Cornell University Press. 1982. S. 188-207.
- Beardsley, Monroe C. & W.K. Wimsatt, Jr.: "The Intentional Fallacy." I: W.K. Wimsatt, Jr.: *The Verbal Icon. Studies in the Meaning of Poetry*. New York: Noonday. 1954. S. 3-18.
- Beerbohm, Max: "Books within Books." I: *And Even Now*. London. 1921/1924. 320 s.
- Borchman, Simon: "Fra skraldespanden og op: pragmatisk litteraturteori." I: Jens Cramer, Mette Kunøe & Ole Togeby (red.): *Teorien om alt og andre artikler om sprog og filosofi*. [Festskrift til Peter Widell, 60 år, 15. jan. 2005]. Århus: Wessel og Huitfeldt. 2005. S. 29-44.
- Borchman, Simon: *Funktionel tekstteori og fiktivt fortællende tekster med refleksiv funktion*. København: Roskilde Universitetsforlag. 2005. 749 s. [Disp.]
- Chatman, Seymour: *Story and Discourse. Narrative Structure in Fiction and Film*. Ithaca / London: Cornell University Press. 1978. 277 s.
- Clute, John & John Grant (red.): *The Encyclopedia of Fantasy*. London: Orbit. 1999. 1076 s. [Se især artiklerne "H.P. Lovecraft" og "Books" (s. 126f).]
- Culler, Jonathan: "Performative Language" I: *Literary Theory: A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press. 1997. S. 90 - 103.

- Gennette, Gérard: "Acts of Fiction." & "Fictional Narrative, Factual Narrative." I: *Fiction and Diction*. Transl. by Catherine Potter. Ithaca / London: Cornell University Press. 1993. S. 30-53 & 54-84.
- Hamburger, Käte: *Die Logik der Dichtung*. Stuttgart: Ernst Klett. 2. udv. udg. 1968. 284 s.
- Heltoft, Lars & Erik Hansen: "Sprog som handling." I: *Grammatik over det danske sprog*. Bd. 1. *Indledning og oversigt*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab / Syddansk Universitetsforlag. 2011. S. 43-64.
- Ingarden, Roman: *Das Literarische Kunstwerk. Mit einem Anhang von den Funktionen der Sprache im Theaterschauspiel*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. 1931. 3. rev. oplag 1965. 425 s. [Oversat til engelsk som *The Literary Work of Art*. 1973.]
- Ingarden, Roman: "On So-Called Truth in Literature." I: *Selected Papers in Aesthetics*. Ed. By Peter J. McCormick. München/Wien: Philosophia Verlag. 1985. S. 133-162.
- Ingarden, Roman: *Ontology of the Work of Art. The Musical Work. The Picture. The Architectural Work. The Film*. Transl. by Raymond Meyer with John T. Goldtwait. Athens: Ohio University Press. 1989. 342 s. [Orig. *Untersuchungen zur Ontologie der Kunst*. 1961.]
- Iser, Wolfgang: *The Act of Reading. A Theory of Aesthetic Response*. Baltimore / London: Johns Hopkins University Press. 1978. 239 s. [Især s. 53-85]. [Overs. af *Der Akt des Lesens. Theorie ästhetischer Wirkung*. (1976)]
- Kjorup, Søren: *Kunstens filosofi: - En indføring i æstetik*. København: Roskilde Universitetsforlag. 2000. 213 s.
- Lausberg, Heinrich: *Elemente der Literarischen Rhetorik. Eine Einführung für Studierende der klassischen, romanischen, englischen und deutschen Philologie*. München: Max Hueber Verlag. 2. udg. 1963.
- Levinson, Jerrold: "Making Believe." I: *The Pleasures of Aesthetics. Philosophical Essays*. Ithaca & London: Cornell University Press. 1996. S. 287-305.
- Lübcke, Poul: "Ingarden: Polsk mellemstil." I: Poul Lübcke (red.): *Vor tids filosofi. Engagement og forståelse*. Kbh.: Politikens Forlag. 1982. S. 77-88.
- Miller, J. Hillis: *Speech Acts in Literature*. (Meridian. Crossing Aesthetics) Stanford (Cal.): Stanford University Press. 2001. 238 s.
- Møller Nielsen, Niels: "Pragmatik efter mørkets frembrud. Afsenderhensigt i fiktion og non-fiktion." I: Lars Heltoft & Carol Henriksen (red.): *Den analytiske gejst*. Festskrift til Uwe Geist på 60-årsdagen, 23. september 2001. København: Roskilde Universitetsforlag. 2001, s. 151-161.
- Ricoeur, Paul: *Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning*. Fort Worth (Tex.): The Texas Christian University Press. 1976. 107 s.

- Ricoeur, Paul: *En hermeneutisk brobygger. Tekster af Paul Ricoeur*. Red. og m. indl. af Mads Hermansen & Jacob Dahl Rendtorff. Overs. Gerd Have. København: Klim. 2002. 200 s. [Samlerens Bogklub, 2002.]
- Searle, John R.: *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge / New York: Cambridge University Press. 1969. 203 s.
- Searle, John R.: "A Taxonomy of Illocutionary Acts." & "The Logical Status of Fictional Discourse." I: *Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge/London/New York/Melbourne: Cambridge University Press. 1979. S. 1-29 & 58-75.
- Searle, John R.: "How Performatives Work." *Linguistics and Philosophy*. Volume 12, no 5. Okt. 1989. S. 535-558.
- Searle, John R.: *The Construction of Social Reality*. New York / London: Penguin. 1996.
- Searle, John R.: *Mind, Language and Society. Philosophy in the Real World*. London: Weidenfeld & Nicholson. 1999. 175 s.
- Strawson, P.F.: "On referring." I: G.H.R. Parkinson (red.): *The Theory of Meaning*. (Oxford Readings in Philosophy). London ... : Oxford University Press. 1968. S. 61-85.
- Walton, Kendall L.: *Mimesis as Make-Believe. On the Foundations of the Representational Arts*. Cambridge (Mass.) & London: Harvard University Press. 1990. 450 s.
- Widell, Peter: "Illokutioner er assertiver. Et bidrag til talehandlingens struktur og taksonomi." *Auggias* 56-59. 2001, s. 15-65.
- Widell, Peter: "Filosofisk realisme og litterær realisme." I: Stefan Iversen, Heidi Jørgensen & Henrik Skov Nielsen (red.): *Om som om - realisme i teori og nyere kunst*. Kbh.: Akademisk Forlag. 2002. S. 94-131.
- Wille, Niels Erik: *Fra Tegn til Tekst. En indføring i teorier om sproglig kommunikation*. Kbh.: Samfundslitteratur. 2007. 448 s.
- Wille, Niels Erik: "Sprogfilosofi." I: Linda Svenstrup Munk, Karen Risager & Niels Erik Wille: *Den sproglige verden. Sprogsociologi, Sprogpsykologi, Sprogfilosofi*. Århus: Systime. 2008. S. 66-102.

KILDER TIL EKSEMPLER

- Andersen, H.C.: ”Vinden fortæller om Valdemar Daae og hans Døtre.” I: *Samlede Eventyr og Historier*. Jubilæumsudgaven. Ved Erik Dal og Estrid Dal. Kbh.: Hans Reitzels Forlag. 3. udg. 1995. S. 578-587. [Stavemåden svarer dog til udgaven på Arkiv for Dansk Litteratur. Her finder man også oplysninger om Andersens kilder. <www.adl.dk>. Valdemar Daae levede 1616-1691.]
- Balslev, L.: *Sorø Kirke*. Sorø: Sorø lokalhistoriske selskab. 3. gennemarbejdede udg. 1984/96 s. [Oprindelig udgivet af Nationalmuseets Forlag. Om altertavlen: s. 54-56. Gengivet i farver: s. 94. Det oplyses at altertavlen stammer fra 1654-56, og at maleriet er udført af hollænderen Abraham Wuchters som var lærer på Sorø Akademi. Ingemann tilskriver det i fortællingen Chr. IV's hollandske hofmaler Karl Manders som efter fortællingen besøgte egnen ganske kortvarigt, og her uden hans vidende tegnede Velske Frantz som model for Judas.]
- Bergsøe, Vilhelm: *Fra Piazza del Poppolo. Novelle-Cyklus*. I-II. 17. udg. København: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag. 1936. 292+256 s. [Oprindelig udgivet 1867. Historien foregår i og omkring Rom under kampene om Pavestaten i 1850'erne, med tilbageblik til København, bl.a. under koleraepidemien i 1830'erne. Bogen indeholder også fiktioniserede portrætter af de danske guldalderkunstnere i Rom.]
- Blicher, Steen Steensen: ”De Tre Helligaftener. (En jydsk Røverhistorie).” I: *Himmelbjerg og andre noveller*. Udgivet af Dansklærerforeningen ved Søren Baggesen. København: Gyldendal. 1975. S. 113-124. [Det fremgår af kommentaren at Blicher selv havde indsamlet sagnstoffet og publiceret det i tidsskriftet *Harpen*, 1824. Jørgen Marsvin som omtales i historien, levede 1609-1671; overtog herregården Aunsbjerg i 1647.]
- ”Enhjørningen” I: Bengt Holbek & Iørn Pio: *Fabeldyr og sagnfolk*. Kbh.: Politikens Forlag. 1967. S. 450-462.
- Ingemann, B.S.: ”Altertavlen i Sorø. En Fortælling.” I: *Romantiske Fortællinger*. København: Gyldendalske Boghandels Forlag. 1901. S. 1-32. [Gengivet efter *Samlede Skrifter*, 3die Afdeling. Om altertavlen se ovenfor under Balslev.]
- ”Per Snalter.” I: *Danske Folkeeventyr*. Udvalgt af Rasmus Vinding. København: Einar Harcks Forlag. [u.å. / 1963]. S. 85-92.
- Thiele, J.M.: *Danmarks Folkesagn*. I-III. Ved Per Skar. Kbh.: Rosenkilde og Bagger. 1968. [Efter udgaven 1843-1860.]

NOTER

- 1 Artiklen er oprindelig skrevet som et bidrag til festskriftet til Lars Heltoft i anledning af hans 60 års-dag. Men den endte med at blive for lang til publikationens format og blev i stedet fremlagt på fødselsdagsseminaret den 3. april 2009. Artiklen har siden været fremlagt i forskellige faglige fora og har været genstand for en anonym fagfællebedømmelse. Det har givet forfatteren stof til eftertanke og revisioner, selvom resultatet sikkert ikke får kritikken til at forstumme. Der har også vist sig behov for stillingtagen til danske bidrag til debatten, som Niels Møller Nielsens, Peter Widells og ikke mindst Simon Borchmanns, men pladsen i denne artikel er ikke til den ordentlige diskussion som de fortjener.